

A Sovánka István emlékére rendezett „Törékeny haszontalanságok” kiállítás hozadékai

Barabás Hajnalka

Bevezető

A Székely Nemzeti Múzeum 2008. december 22-én 18 órától megnyitotta az '56-os terem ajtaját a „Törékeny haszontalanságok” kiállítás előtt. A rendezvényt a múzeum a neves iparművészre, szobrászra, festőre, üvegművesre, fotográfusra és gyermekjáték készítőre, a 150 éve született, Sovánka Istvánra (1858–1944), valamint a háromszéki üvegművességre, pontosabban a bükszádi üvegyártásra emlékezett¹. A több mint 100 üveg-tárgyat, archív fotókat, rajzokat, festményeket, szobrokat és a 80 évnél idősebb, ma is működő fajtékókat magába foglaló kiállítást, két hónapon át lehetett látogatni.

A tárlatot eredetileg csak az üvegműves Sovánka háromszéki munkásságára szeretnénk volna koncentrálni, de a kiállítást megelőző kutatásokból hamar kiderült, hogy a neves iparművész valóságos ezermesterré vált Háromszéken, ezért nem hagyhattuk figyelmen kívül Sovánka eddig ismeretlen tevékenységének bemutatását sem. Ezen előkutatásból arra is fény derült, hogy a bükszádi üvegcsűr múltja több megválaszolatlan kérdéssel rendelkezik és még több bizonytalan és ellentmondásos válasszal, ami a történetét, alapítását illeti köd lengi be és inkább szájhagyományokra alapozva van felépítve. Ezért a tanulmányt két témakör köré rendeztük: a háromszéki üvegyártás

és főképp a bükszádi huta, majd a későbbi gyár történetének, épületeinek, termékeinek rekonstrukciójára, valamint Sovánka István bükszádi éveinek tevékenységére, az eddig ismeretlen és talán az utolsó fennmaradt töredékes vázlatfüzetére, amelyet gazdagabbá tettek az 1927–1929 közötti időszakban írt és ezen vázlatfüzetbe bemásolt levelei.

Sovánkáról tudtuk, hogy sikerrel juttatta csúcsra a felvidéki üvegyártást és 1907-től Sepsibükszadot is fellen-dítette 7 év alatt, majd az üveghuta bezárta után, az első világháborút követő években, a család fenntartása érdekében újra kamatoztatni kezdte a Fadrusz Jánossal együtt tanult szobrászati tehetségét. Azt korábban viszont nem tudtuk, hogy a huta bezárta után rendelésre fából faragott gyertyatartókat, lámpákat, levélvágókat, íróasztalt, és egyéb bútordarabok mellett, kisebb szobrokat is készített. Rajzolt, festett és festményeket másolt, fényképeit pedig egy saját készítésű géppel rögzítette, melynek lencséjét a bükszádi üvegcsűrben alkotta. Ezt a fényképezőgépet használta a '20-as évek folyamán, az általa tervezett és gyártott gyermekjátékok árajánlatokkal ellátott tárgykatalógusának elkészítésekor. A játékok forgalmazását főképp fia, Rudolf és veje, az egykori bükszádi üvegyár társbérelője, Császár István segítették. A fából készült, színes festékkel dekorált játékok sok gyermeket örvendeztettek meg az ünnepek alkalmával a nagyobb városokban, kisebb településeken.

A kiállítás sokat vitatott címe egy 1951-ben készült Bükszad-monográfia² kéziratanyagából származik, amelyben az áll, hogy a bükszádiak az üveget „törékeny haszontalanság”-nak tartották. Érthető, hogy a lakosság emlékeiben nem egy felhőtlen emlékkép él az üvegyártás idejéről – s talán épp ennek köszönhető a feledésbe merülése is –, hiszen nem volt könnyű mesterség, sok áldozatos munkát követelt mind a fakitermelésben, hamuzsírgyártásban, mind pedig a homok és a kész termékek szállításában, illetve az olvasztók körül dolgozó emberek részéről egyaránt. Talán a nehéz munka miatt, vagy mert az első világháború teljességgel megszüntette a bükszádi és egyben a háromszéki üvegyártást, egyre kevesebbet tudunk a századfordulón még virágzó bükszádi üvegművességről, így a kiállítás is kevés hiteles tárgyat

¹ Ezúton köszönjük Sovánka István unokájának Fogarasiné Sovánka Hajnalkának a kiállítás létrejöttében nyújtott fáradszóró és önzetlen segítségét. A kiállítást tárgyakal segítették még: Bács Piroška és a bükszádi Mikes Ármin Általános Iskola, ahonnan 30 db, Bükszádon készült üveg-tárgyat állítottunk ki, Haszmann Pál csermátoni múzeumából pedig 16 db tárgyat csodálhattak meg az érdeklődők. Nagyon köszönjük azoknak a hozzájárulását, akik újságfelhívásunkra válaszolva gazdagították a kiállítás üveganyagát: dr. Péter Zoltánné, Ráduly Gitta, József Álmos, Gyenge Gabriella, Bíró Rózsa, Szócsné Gazda Enikő, Kocsis Mária és Kocsis Sándor. A kiállítás színvonalát emelték Vinczeffő László festőművész, aki restaurálta a Kádár Tibor által 1939-ben, feltehetőleg Bükszádon festett időskori Sovánka István portrét, valamint Szeles József restaurátor, aki Sovánka játékaiból restaurált és rekonstruált is néhányat, a gyerekek örömeire, akik a kiállítást kísérő gazdag múzeum-pedagógiai program keretén belül kipróbálhatták azok működését. A kiállítás nem jöhetett volna létre Cserey Zoltán történész-muzeológus nélkül, aki nem csak ötletgazdája volt a kiállításnak, de korábban is foglalkozott a háromszéki iparral (Cserey Zoltán: Üvegyártás Háromszéken a 17–20. században. I.: Manufaktúrák Magyarországon II. *Industria et Societas* 1. Szerk. Németh Györgyi, Miskolc. pp. 71–76.), és a kiállítás kapcsán egy cikket is közölt a Háromszék hasábjain, Sovánka István munkásságáról. (Cserey Zoltán: Százötven éve született Sovánka István. Az üvegművész emlékére. In: *Háromszék*, 2008. december 17. Sepsiszentgyörgy.)

² A kiadatlan kéziratot Szentágotai Árpád írta A sepsibükszádi üvegyár története – címen, 1951-ben. Egy géppel írott változatot Fogarasiné Sovánka Hajnalka őriz.

1. kép. A bükszádi üvegcsűr – Gere István fotója (1898) a SZNM fototékájából, lelt.szám: 1188-K/8130.

2. kép. A sepsibükszádi üvegcsűr a századfordulón – ismeretlen fotós.

3. kép. A bükszádi üveggyár helye ma, a katolikus templom tornyából (2008. szerző felvétele).

4. kép. Az üveggyár egyetlen ma is álló épülete, az irodaház, ma lakóház. (2008. szerző felvétele)

tudott felsorakoztatni mind az üvegműves mesterséget illetően, mind a háromszéki üveggyártásra vonatkozóan. Ebben a folyamatban Mikes Árminnak is nagy szerepe volt, hiszen a háború kitörése után két vagon fából és vasból készült öntőformát és szerszámokat adott el, majd 1916–1917-ben a gyár kéményét is lebontották³, és a huta épületének faanyagát Angyalos vásárolta meg, amiből iskola épült – tartják a visszaemlékezni tudó bükszádi lakosok (1–4. kép). Az is kérdés volt, hogy mikor kezdődött az üveggyártás Háromszéken. Feledésbe merült, hogy hol voltak a huták, mikor költöztették egyik településről a másikra, pontosabban azt sem tudtuk biztosan, hogy a település vagy a huta jött létre elsőre. Kik voltak a tulajdonosok, bérlők.

A tanulmány mindezen kérdésekre több-kevesebb sikerrel keresi a választ a levéltári forrásokhoz fordulva, annak reményében, hogy – bár tudtuk, hogy a bükszádi hutáról nem maradtak fenn termékkatalógusok, huta-

tárak, jegyzőkönyvek –, egyedül az iparkamarai jelentésekre, valamint az egykori hutaalapító Mikó család levéltárára fókuszálva próbáltunk mégtöbb forrással szolgálni, mert a bükszádi üvegcsűr története teljességgel nem rekonstruálható, sajnos még akkor sem, ha a kutatás szakszerű ásatásokkal is kiegészül a közeljövőben.

Az üveg és az erdélyi vándorhuták kutatástörténete

Az eddig megjelent összefoglaló történelmi munkák⁴ sok esetben tesznek említést üveghutákról, de nem részletezik

³ A gyár kéményének tégláiból, az egykori telep szemközti telkének kapufrontján, kb. 2 m-es kerítést készítettek. Ez is romos állapotban van, de mégis tárgyi bizonyítéka az egykori hőálló téglákból épült kéménynek.

⁴ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. Pest, 1869.; Altorjai B. Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak. (közli) Kazinczy Gábor. Pest, 1863. pp. 315–443.; Divald Kornél: Az üveg. In: Az Iparművészet könyve III., (szerk.) Ráth György. Budapest, 1912.; Meltzl Oszkár: Über Gewerbe und Handel der Sachsen im XIV. und XV. Jahrhundert. Nagyszeben, 1892.; Radvánszky Béla: A magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. Bécs-Budapest, 1986.; Kóváry László: Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847.; Uő: A Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.

történetüket; még az üvegyártással foglalkozó művek⁵ is kevés adattal szolgálnak, s a megjelent újságcikkek inkább a színhagyományra, legendákra alapoznak mint hiteles, dokumentumértékű adatokra. Sok esetben ezen információk is lényegesnek tűnhetnek, mert – Háromszéket illetően, főképp a vándorhuták életét tekintve –, írott forrásokban nem bővelkedünk.

A legenda szerint az üveget a föníciaiak találták fel, s bár i.e. 2500-ból, Mezopotámiából származnak az első üvegtárgyak (gyöngyök)⁶, igazából az egyiptomiak, majd a rómaiak leheltek életet az anyagba és olyan tárgyakat készítettek, amelyek mindmáig megihletik a kortárs üvegművészetet is.

A magyar üvegyártás kialakulása és fejlődése szorosan egybekapcsolódott az európai üvegyártással, hosszú időn át meghatározó szereppel és szoros szálakkal az olasz és cseh üvegművességhez kapcsolódva. Magyarországon sok helyen az üvegesek a festőkkel tömörültek egy céhbe már a 14. századtól kezdődően⁷, és ilyen értelemben sem maradtunk el az európai üveges hagyományoktól. A 15. században az olasz-magyar kapcsolat az üvegművességben is erőteljesen érezteti hatását, hiszen 1419-ben Budán egy Olasz Antal nevű üveges dolgozott, majd Mátyás király uralkodásának végén már a magyar üvegesek is elismerést szereztek Velencében, Andrea de

Georgio de Ongaria személyében⁸. Magyarország három részre szakadtával sem szűnik meg a középkori alapítású üveghuták élete, mert ezeket Felső-Magyarországon, Erdélyben és a bányavárosok környékén, királyi pénzverdék közelében nemesércolvasztással is megbízták a jól bevált ablaküvegyártás mellett⁹. A Segesvártól 22 km-re fekvő Váldhid német nevére való tekintettel (Waldhütten) is arra gondolhatunk, hogy valamikor üveghuta volt a település, igaz írott forrásokkal az üvegyártásra vonatkozóan nem rendelkezünk. Lipszky János (1766–1826) 1806-ban kiadott Mappa Generálisa, a települést a medgyesi szék területén Valdhütt néven jelölte a térképen¹⁰, és mivel a 15. században a segesvári pénzverdének is szüksége lehetett a zöld üveget gyártó üveghuta termékeire, működésének kezdetét a 15. század második felére tehetjük¹¹. Erdélyben Barcarozsnyó határában a 16. század elején már létezhetett üvegcsűr, mert az adójegyzékekben 1514-ben, 1526-ban és 1536-ban is szerepel egy Glaser (Üveges) nevű család, bár az üvegcsűrre utaló első adat 1573-ból való, amikor Alessandro Morosini Italus a rozsnyói üveghutánál üveglakokat rendelt¹². A szakirodalom említi még a Felsőárpáson 1514-ben működő hutát, a porumbáki uradalom területén¹³, valamint az unitárius Sükösd család Olthévízen létesült hutáját, amit az 1594–1603 közötti urbáriumokban nyomon követhetünk¹⁴. 1587 előtt Talmács határában is létesült üveghuta, amelyet német és magyar mesterek alapítottak, de miután a szebeni patricius Stuckart család tulajdonába került, munkásaik élelemhiány miatt, a telep beszüntetésével fenyegetőztek¹⁵.

Az első erdélyi huták felvirágoztatása, akár a habán fazekasok letelepítése Erdély területén, Bethlen Gábor nevéhez fűződik¹⁶, aki Porumbákon 1619-től muránói mesterekkel dolgoztatott¹⁷, de halálát követően az itáliai

⁵ Sághelyi Lajos: A magyar üvegyipar története. Budapest, 1938.; Uő: Az üvegművesség könyve. Budapest, 1948.; Borsos Béla: Régi magyar üvegművészet. Budapest, 1965.; Uő: A magyar üvegművesség. Budapest, 1974.; Bunta Magda – Katona Imre: Az erdélyi üvegművesség a századfordulóra. Bukarest, 1983.; Takács Béla: A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest, 1966.; Katona Imre: Poharak, kupák, serlegek. XIX. századi üvegtárgyak a budapesti Iparművészeti Múzeumban. Budapest, 1978.; Veres László: A Bükk hegység üveghutái. Miskolc, 1995.; Uő: Magyar népi üvegek. Miskolc, 1989.; Bárdos József: Az üvegyipar. Hivatalos jelentés a budapesti 1885. évi országos általános kiállításról. Budapest, 1886.; Csehacsek Vilmos – Schill Gusztáv: A magyarországi üvegyárak és kereskedők címtára. Budapest, 1903.; Hivert Dezső: Üvegyipar, üvegyártás. Budapest, 1940.; Telekes Simon: Üvegyiparunk. Ipari monographia. Budapest, 1895.; Varga Vera: Az üveg jelentése. A 19–20. századi üvegművészet ábrázolásai, allegóriák, szimbólumok tükrében. Budapest, 2002.; Csiffáry Gergely: Magyarország üvegyipara 1920-ig. Eger, 2006.;

⁶ Judith Miller: A huszadik századi üveg. Budapest, 2005. p. 8.

⁷ Sághelyi Lajos: i.m. Budapest, 1938. p. 55. Szerinte az első üveges-adattunk Kassáról, 1307-ből való. „...az üvegesek egy céhet alkottak a festőkkel, aranyozókkal, asztalosokkal és lakatosokkal.” Ugyanitt olvashatjuk a következő céhszabályzatokat: „A budai festők, drágakömvészek, aranyművesek, szobrászok és üvegesek céhszabályzata 1476 körül.” pp. 452–454.; „A nagyszebeni asztalosok, festők és üvegesek céhszabályzata 1520-ból.” pp. 454–457.; „A brassói asztalosok, festők, képfaragók és üvegesek céhszabályzata 1523-ból.” pp. 457.; „A marosvásárhelyi lakatos, csiszár, szíjgyártó, nyerges és pajzsgyártó céh szabályzata 1615-ből” – melyet Bethlen Gábor fejedelem erősített meg, és amelyhez egy évtizeddel később csatlakoznak az üvegesek. pp. 458–462.; „Az esztergomi asztalosok, esztergályosok, üvegesek és ácsok céhszabályzata 1699-ből.” pp. 462–466.; „A szombathelyi asztalosok és üvegyártók céhszabályzata 1703-ból.” pp. 467–473.; „A pesti üvegescéh kiváltságlevele 1756-ból.” pp. 473–479.; „A nagykanizsai egybeállított szűcs, szabó, csizmadia, takács, kovács, lakatos, kerékgyártó, kötélgyártó és üvegescéh kiváltságlevele 1777-ből.” pp. 479–484.; „A pesti üvegescéh kiváltságlevele 1826-ból.” pp. 484–497.; „A céhenkívüli jogosított zsidó üvegesiparosok egyezménye 1845-ből.” pp. 497–499.

⁸ Veres László: i.m. Miskolc, 1989. p. 10.

⁹ Csiffáry Gergely: i.m. p. 82.

¹⁰ Herner János (szerk.): Erdély és a Részek Térképe és Helynévgyűjtő. (Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján.) Szeged, 1987. p. 179.

¹¹ Csiffáry Gergely: i.m. pp. 80–81. A szerző írott források és ásatások adataira alapozva a történelmi Magyarország területén a 11.–16. századra mintegy 27 üvegolvasztó telepet összesít, melyből az írott források, térképek adatai szerint 17 officina vitraria létezett az említett időszakban. Ezek közül Felvidéken 13, a Dunántúlon 8, Erdélyben 5 és az Alföldön 1 üveghuta volt. Ezek az arányok a török hódoltság után, a kora újkorban sem változtak sokat.

¹² Binder Pál: XVI. századi üveghuták Erdélyben. In: Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1., Szerk. Német Györgyi. Miskolc, 1994. pp. 80–81. (A telep 1615. július 22-én is fennállt, a brassói határszélen létesült, ahol a Nagypolyána vízfolyását ma is Üvegcsűr-patakának nevezik.)

¹³ Hoffmann Herbert: Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu, 1972. p. 91.; Bunta M. – Katona I.: i.m. p. 37.

¹⁴ Binder Pál: i.m. p. 81.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Krauss György: Erdélyi krónika 1613–1629. In: Bethlen Gábor krónikái. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemről. Szerk. Makkai László. Budapest, 1980. p. 173.

¹⁷ Ligia Fulga: Sticla transilvăneană în secolele XVII–XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice. București. 2004. p. 68.

mesterek – a rossz bánásmódra hivatkozva – visszamennek Velence mellé¹⁸. Úgy tűnik, hogy a 14. század elejétől – az Anjou királyaink alatt – megélnékült itáliai kapcsolatainknak köszönhető velencei hatás megszűnésével, ekkortól, és főképp a 17. század végétől számolhatunk. Ehhez a folyamathoz kétségkívül hozzájárult a 17. század második felétől teret hódító cseh kristályüveg¹⁹ és a metszéssel történő díszítés uralmának elterjedése is. Megjegyzendő, hogy Erdélyben a „velencei stílust” a későbbi századokban sem felejtették el teljes mértékben, hiszen az itt előállított üveg jobban kedvezett a „fűvott stílusnak”, a formával, a plasztikával való játszásnak, később a felület zománcfestéses díszítésének, mint a technikai különlegességet követelő metszésnek, gravírozásnak, amit csak megfelelő minőségű masszából készült tárgyon lehetett elvégezni, különleges eszközökkel és nagy tudással rendelkező szakemberekkel. A porumbáki alig egy évtizedes olasz üveges jelenlét, viszont elegendő volt ahhoz, hogy a helyiek megszeressék az üveges mesterséget, az erdélyi főúri családok pedig ezt követően több hutát létesítve, erdeik hasznosításának ezen módjába kezdtek, finomítva pohárszékük készletein, az akkor divatba jött „erdélyi kristály” készíttetésével. A helyi emberek – akik nagyrészt a kiegészítő munkálatokban vettek részt, még a 18. században sem válhattak hutamesterré vagy hutabérlővé, a gyártás irányítóivá, mert ez mindig a komoly szaktudással rendelkező – cseh-morva, német és lengyel származású – üveges mesterek kiváltsága maradt. Sovánka István is ezek sorát gyarapította még a 20. században is, pedig voltak próbálkozások azon irányba, hogy a külföldről érkező mesterek a helyieket kiképezzék az üveges mesterségre, pl. Károlyi Sándor 1722-ben felépített szaldobágyi üveghutájához hozott idegen mesterrel úgy szerződött, hogy az, a helyi jobbágyok közül köteles kitanítani néhányat az üveges mesterségre, és a telepvezetését is magyar emberre, Farkas Istvánra bízta²⁰.

Elmondható, hogy az erdélyi háztartásokban 300 évvel Sovánka érkezése előtt, még ritka és drága fényűzési cikknek számított az üveg. A kész üvegetermék – az anyag egyszerűségének, áttetsző textúrájának és művészi „hasztalanságának” köszönhető, hogy a cserépedényeknél törékenyebb, de finomabb, elegánsabb kimunkálásával – korán belopta magát nemcsak a főúri, de később a polgári családok szívébe, és féltve őrzött kincseik közé is bekerült. Cserey Mihály krónikásunk *Históriájában*, de Apor Péter *Metamorphosisában* is találkozunk több fur-

fangos történettel az üvegről, kristályról. Apor Péter arról számol be, hogy az ő korában nem volt elterjedt a fedeles pohár: „De nem vala akkor híre az tekel glaz, mert ha akkor azt mondtad volna, talán azt értette volna más, hogy kötél gaz kell; hanem vagy almási veres csuporból, vagy járai hólyagos csuporból, vagy segesvári fél ejteles, vagy kisebb szép új viaszas kupából;”²¹ ittak. Ivásra és nem tárolásra használták a mára oly ritka „kortyogós” (kotyogós) üvegtípust is: „[...]olyan hosszú szájú üvegekben, melyeket kortyogós üvegeknek híttak, és Porumbákon, Fogarasföldin csináltak, a meggyes bor rendre teli töltve úgy állott az jeges cseberben, mindenkinek asztalhoz egyet-egyet beadtanak, [...] azt olyan jóízűn kortyogdogólag itták. [...] Ittak ugyan, de igen ritkán bokályokból is, kivált sert. Igaz dolog, volt kristály is, de csak ama velencei kristály; az közepin, az hol fogták, majd olyan forma volt mint az kétféjű sas vagy sasnak két szárnya; de nem ittak belőle, ha ittak is igen ritkán. Az kristály pedig így jöve be Erdélyben elsőben, [...] volt ugyan az fejedelem házában talán tizenkét kristály, azt mondták, hogy Lengyelországból hozták, de csak raritásnak tartották, hanem in anno 1686 hoztanak legelsőben Németországból kristályokat Erdélybe.”²²

Apor István a kolozsvári harmincadostól kapott, görög kereskedő által behozott kristályt arra használta fel, hogy fogarasi várában megréfalja Teleki Mihályt – a fukarságáról és józan életéről híres erdélyi kancellárt – egy főúri mulatozás alkalmával. A főúr megparancsolta, hogy csak egy kristálypoharat tegyenek a pohárszékre tele borral, majd kijelentette, hogy aki fenéig üríti a pohár tartalmát, hazaviheti emlékebe a kristályt. Naláczi Istvánt nem kellett kétszer invitálni, gyorsan magához ragadta az üvegkincset, de Teleki Mihály uram gondolkodóba esett és ezidőben a ház ura egy még szebb kristályt töltetett tele, aminek a tartalma szintén a fürge Naláczi torkán csúszott le, aztán jött a harmadik egy az eddigiéknél még szebb kristály és azt is Naláczi akarta felhörpinteni, csak azért, hogy gazdagabb lehessen egy kristállyal, de azt már Teleki sem tűrhette és felkiáltott: „[...] ezt, Isten engemet úgy segéljen, nem veszed, elég már az két kristály; add ide koma Apor István, megiszom. S meg is ivá a bort, az kristályt az inasinak kiadá. Azután rendre kihozták az kristályokat, mindenkor Teleki Mihály fogadta el[...]. Rettenetes ital volt az nap az Apor István szállásán, úgy hogy senki lábán haza nem mehetett, hanem hintóban vitték el az vendégeket.”²³

Ez a történet és a következő is arra enged kalauzolni gondolatainkat, hogy a 17. századi Erdélyben igen értékes és ritka portéka volt a kristály, még a főúri családoknál is. „Bethlen Gergely [...] ő sem iszik vala kristályból, ő is az többi között egyszer vendégséget csinál vala, jelen van gróf Mikes Mihály is, de nem mondja vala: adj uramnak egy kristály bort, hanem [...] adj egy darab bort. Azt vagy fazékban vagy kupában adták be, [...] s Mikes Mihály

¹⁸ Bunta Magdalena: Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriilor de la Porumbac (sec. XVII – XVIII). In: Acta Musei Napocensis XVII. Cluj-Napoca, 1980. pp. 219–220.

¹⁹ Veres László: i.m. Miskolc, 1989. p. 12. E korszakban Cseh-Morvaországban többször, egy év alatt 30–40 üveghuta is létesült, de Ausztriában, Németország egyes részein, így Thüringiában, Szászországban és északabbra Mecklenburgban gomba módra szaporodtak az üvegekészítő központok. Lengyelország keleti részén, Ukrajna csernigowori részén, Wolhyniában a földesúri és kolostori birtokokon alakultak ki üvegekészítő központok.

²⁰ Uo. p. 17.; Takáts Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. In: Századok. XLI. Budapest, 1907. p. 642.

²¹ Apor Péter: i.m. p. 325.

²² Uo. pp. 326–327.

²³ Apor Péter: i.m. p. 328.

akkor vonogatja magát az italtól, mond Bethlen Gergely: Uram, kelmed talán kerestályra vágy.” Majd szolt „[...] az inasának, mondván: Eredj, öcsém, hozz kerestályt ökelminek, mert ökelme kerestályra vágy. Így csúfolá meg az kristállal innya kívánókat.”²⁴ Nem meglepő egyik történet hangneme sem, hiszen a sorok írója, maga Apor Péter is hasztalan portékának tartotta a kristályt, mondván, hogy őseink nem hiába ittak ezüstből, annak értéke volt, zálogba lehetett adni, be lehetett olvasztani, de a kristály nem adható zálogba, nem időtálló, hanem törekeny, hasztalan fényűzésnek való és mégis nagyon drága: „Sze-gény Erdély, csak ezen bolondságra ma hány ezer forintot megyen ki!”²⁵

Mégis, a kor divatja arra sarkallta a 17. századi Erdélyt, hogy ezen „bolondságra” összpontosítva három térségben alakítsa – majd a következő századokban gyarapítsa, az erdőségek függvényében pedig helyet változtatva hozza létre – hutáit: az Olt mentén, a Szászföldön (Porombák, Komána, Felsőárpás, Felsőcsa, Kercesóra)²⁶, Székelyföldön (Zalánpatak, Zsombor, Málnás, Mikóúj-falu, Sepsibükszád, Kovászna, Zágonbárkány, Kraszna, Görgényüvegcsűr, Borszék) és a Partium területén, az Arad-Bihar-Szatmár-Máramaros térségben, a történelmi Erdély szorosán vett határain túli területeken (Almaszeg, Száldobágy, Erdőd, Butyásza, Bél, Szelestye)²⁷.

Korabinsky 1786-ban kiadott munkája alapján, 1711–1786 között 32 üveghuta működött Magyarország területén²⁸, míg Fényes 1839-es statisztikája a 19. század első felében már 56 működő üveghutáról értesít²⁹. Bunta – Katona szerzőpáros szerint, Erdélyben a 17. században létesített üveghuták közül csak a porumbáki érte meg a 19. század végét, míg a 18. századi alapításúak közül a görgényi is a 19. század végéig működött; a béli és sepsibükszádi a századfordulón túl is, a selestyei üvegcsűr utódja, a selestyehutai gyár a '80-as években is termelt, akár az 1840-ben alapított feketeerdői³⁰. Erdélyben a porumbáki üvegcsűr mellett, Zalánpatakon is volt 17. századi alapítású, melyet a Kálnoky család létesít³¹, majd a Mikó család volt a következő nagy hutaalapító a térségben. Ezeket az üvegyártó műhelyeket még a századfordulón is hutának vagy üvegcsűrnek nevezték, ritkán és inkább 1900 után jelenik meg a gyár kifejezés. Erdélyben a legkorábbi üvegcsűr elnevezés 1573-ból származik³², de ezt a nevet még a 19. században is használták a faszerkezetű üvegműhely épületekre, amit gyakran kellett költöztetni, hiszen néhány évtizednél többet nem maradhatott egy helyben egy üvegcsűr sem, mint azt Bükszád

példája is mutatja, ahol a századfordulón 24 óra alatt hat ölfá égett el azért, hogy a négyszáz kilogrammos olvasztófazékba került anyag 10 óra alatt fújható masszává olvadjon össze – tehát gyorsan felemésztették a környék fáit ezek a huták. Czegő Zoltán – Hajdani hamvak, új tüzek (A sepsibükszádi üvegyár legendájához) – cikkében, amit „A hét riportjában”-ban közölt, azt olvashatjuk, hogy Kőváry László szerint és az akkori interjúalanyai szerint is az 1763-ban alapított bükszádi hutát csak üvegcsűrként emlegették. A bükszádi öregek az 1970-es években még úgy emlékeztek vissza a falu korai arculatára, mint erdős, irtásos területre, amely erdőség aképpen szorult vissza az oldalon, felfele, amint szaporodott a kapuszám a faluban³³. Elmondható, hogy a falu mai területének legnagyobb része a kezdetekkor erdő volt. Ezt bizonyítják a korabeli térképek, és az állítás megerősítésére nem egy tanúvallomás szolgál a kolozsvári Állami Levéltárban őrzött Mikó-Rhédey család levéltárából. A gazdag dokumentumanyagból az is kiderül, hogy a háromszéki hutákat a fa függvényében vándoroltatták de az is, hogy a főúri családok erdélyi hutái között is könnyen vándoroltak a mesterek.

Az a tény, hogy a köztudatban csak a bükszádi üveghuta él még elevenen, talán annak köszönhető, hogy az volt a leghosszabb életű és fennállása időben is a legközelebbi a mai kor emberéhez, így az előző helyszínekről a felejtés gondoskodott, kitorölte emlékezetünkben és sajnos sok esetben történelmi dokumentumaink lapjairól kiradírozva esetleg teljesen (f)elégetve mindennemű nyomát. Csak rejtve találunk utalást a korabeli dokumentumokban arra vonatkozóan, hogy voltak a bükszádit megelőző, korábbi helyszínek is a háromszéki vándorhuták életében, mint pl. a málnási üvegcsűr, aminek meglétét a következő összeírás is tanúsítja: „Hidvégi Mikó Imre Úr Önagysága bodoki és mikóújfalusi birtokairól – Kun Zsigmond és Pethő József Felső-Fejér megyei s Háromszéki assessor urak által 1821-ik év Január 21-én hiteles esketés mellett készített eredeti Conscriptio 89-ik lapjáról másolat. Ad 9-um Tudjuk bizonyosan, hogy itten a régi, már elpusztult úgynevezett Málnási Üveg Csűr nevezetű falu határán, vagy már az Újfalú³⁴ környékében, vagyon a néhai M[é]l[tósá]gos Gróf Mikó György Úr két³⁵ árváinak egy jó nagy kiterjedésű Eperjes nevezetű havasok[!], melyek szomszédja: napkeletről a torjai erdő, vagy az úgynevezett Szarhi mezőnek, tetején elmenő el, a Torja-hágója tetejéig; Napnyugotról az Olt vize folyamátja, Délről a nagy patak, a patakon túl pedig a M[é]l[tósá]gos Gróf Mikó Miklós Úr Ő N[agyméltósá]ga Szilós nevezetű nagy Havassa[!]. Ezekről a Zsombor patakán

²⁴ Uo. p. 326.

²⁵ Uo. pp. 329–330.

²⁶ Veres László: i.m. Miskolc, 1989. 17.

²⁷ Uo. és Bunta M. – Katona I.: i.m. Bukarest, 1983. munkái nyomán.

²⁸ Johann Mathyas Korabinsky: Geographisch – Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786.

²⁹ Fényes Elek: Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1839.

³⁰ Bunta M. – Katona I.: i.m. p. 112.

³¹ Takáts Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. In: Századok. 1907. 635.

³² Csiffáry Gergely: i.m. p. 127.

³³ Bunta M. – Katona I.: i.m. p. 113. A szerzők 1782-ben költöztetik át a hutát Bükszádra, ahol a 12 családot számláló település lakosai a Zsombor-tetőről betelepített első üvegekészítő munkások voltak. 1860-ban 1091 lakosról számolnak be, 1899-ben 1695-ről, 1907-ben 410 házról és 1971 lakosról értesítenek. Czegő cikkében 1914-ben 600 kaput említ.

³⁴ Itt mindenképp Mikóújfalura kell gondolnunk.

³⁵ A „két” szó ugyanazon kéz által utólag beillesztve.

felmenve a Tatár útig, onnan a Kis Hegyes árnyéka szélén kikerekedve a mutató fához attól mindenütt az élen, vagy az úton ki egészen a Torja hágója tetejéig[...]"³⁶

Soványa Erdélybe érkezésekor a háromszéki üveggyártás több mint két évszázados múltra tekint vissza, de pontos kezdeteiről nincs megbízható forrásunk, csak feltételezhetjük, hogy a 17. században Zalánpatakon működő huta mintájára a Mikó grófok is hozzáfognak az üveggyártáshoz valamikor az 1700-as évek elején – esetleg korábban –, amikor a térség még a Mikó család tulajdonában és Fehér (később, 1765–1876 között Felső-Fehér) vármegye része volt. Elképzeléseink szerint a Mikó család üveggyártásának több helyszíne is volt Háromszéken. A legenda szerint Zombor településen és Almáson kezdődött, de Málnáson, Mikoújfalu határában is volt üvegcsűr, és az utolsó állomása a mai Sepsibükszád volt. A málnási üvegcsűrről korábban már értesültünk, a mikoújfalusi telepítésről a Vármegye ítélőszéke előtt 1840. március 16-án tett tanúvallomásokból tudunk, amelyet Maurer Mihály főbíró hajtott végre az ítélőszék „alázatos szolgálai – Gyergyó Ujfalvi Soliom András és Pávai Vajna Ferentz” jelenlétében, amelyben a „Kérdések ezek valának:

1-o Iserié a Tanú Nemes Felső Fejér Vármegyében fekvő Mikó Ujfalunak Birtokosait? S ha igen számlálja azokat elé név szerént.

2-o Tudja é a Tanú, hogy azok közül melyik Ősi Birtokos, és hányad részes? Ha tudja mondja meg.

3-or Számlálja elő a Tanú melyik Helységgel határos Mikó Ujfalu, és határa hol végződik?

4-er Emlékezik a Tanú arra, amikor Ujfaluba emberek kezdtek telepedni? Ha igen mi okból, mi renddel, és miért nem telepített edgyik[!] Birtokos annyit mind a másik?

5-ör A megtelepedés előtt, hogy használták a Mikó Ujfalusi Határt a Birtokosok?

6-or Hidvégi M[é][t]ősá]gos Gróf Nemes János Császári Királyi Camerariusnak Leopold jeles rend vitézzének és Nemes F[első]. Fejér Vármegye Fő Ispányának[!] – vagy Eldödeinek[!] mik voltak foglalásai? Azokat ki foglalta el? Törvénnyelé vagy erőszakkal? S mi a mostani birtoka?

7-er Kik foglalták az elé számlált Birtokosokon kívül az Mikó Ujfalusi Határba – és mi utmodon[!]?

8-or A Kortsomárlás Limitálva vagyóné? Ha igen mikor, kiknek jelen létiben történt? Ha mint, hogy használják a kortsomárlást a Birtokosok?

9-es A fellyebb[!] megnevezett Birtokosokon kívül ki mikor foglalt az Ujfalusi Határba? És micsoda szín alatt?"³⁷ Ezen kérdésekre a 24 valló közül a legidősebb – mikoújfalusi Orosz Miklós, aki Mikó Miklós „taxás embere” és 106 évesen, az első valló is –, választát idéz-

ük: „1-sőre A Kérdésben nevezett Mikó Ujfalusi Birtokosait esmértem, Gróf Mikó Miklós, Gróf Mikó György és Gróf Nemes János Ő n[agy]s[á]gokot. A 2-ra Gróf Mikó Miklós Ő n[agy]s[á]ga volt á fej, mikor helyet, vagy makkot adtak el mindenkor Gróf Mikó Miklós Úrtól akudták[!] – a 3-ra Nap Keletről szomszédos Torja, Futásfalva, Ikafalva, és a Csernátoni erdővel Délről Málnással az úgynevezett Szál Dobos pataka, N[ap]. Nyugatról az Olt vize – Északról a Zombor pataka, mely elválasztja a Bikszádi[!] Határtól – s a 4-re Ámikor ezen Mikó Ujfalu nevet viselő falu épült, tudom a régi faluban, mely Málnási Üveg Csűrnek[!] neveztetett, hogy szállottak a Sebesztyén eleje György[!], Karatson, és Puszkás Péter tudom – az 5-re Semmit – a 6-ra Foglалásokot nem tudok – Birtokát pedig Gróf Nemes János Úr Ő n[agy]s[á]gának egy néhány Házból állót tudok – a 7-re Senki más a Birtokosokon kívül nem foglalt, a 8-ra A Kortsoma Limitálva vagyón, s a Grófok használyák[!] – hogy ki jelenlétiben limitáltatott azt nem tudom – a 9-re Ennek előtte a Grófok emberei foglaltak az udvar engedelméből, s most egy darab időtől fogva nem szabad.”³⁸

A tanúvallomásból kiderül, hogy a málnási üvegcsűr korábban létesült, mint az új telep ami Mikoújfalu lesz, de ez utóbbi is régebbi telepítés lehetett (mint Bükszád), mert a 106 éves valló sem emlékezett pontosan a telepítés idejére és mások (akiknek nem lehetett memóriagondjuk mint esetleg az első vallónak) is hasonlóan nyilatkoztak, de már emlékeztek a felköltözésre, tehát valamikor az ő idejükben kellett történni, legfeljebb 50 évvel vallomásukat megelőzően. Így, a második valló, mikoújfalusi Nemét János, aki 67 esztendő, gróf Mikó György és Imre embere, katolikus hite szerint vallotta, hogy: „[...] A Régi Falu helyére való letelepedést nem tudom, hanem azt tudom, mikor ide kiszállottunk [...] a megtelepedés előtt erdőnek hallottam lenni, annak utánna az Oltszemi és Bodoki Grófok Üveg Csűr[!] csináltattak, s amig innen Bikszádba[!] felköltöztetett a két Gróf használta s így kezdettek az emberek megtelepedni annak utánna[...] Ennek előtte az Udvarok engedelméből a Colonusok egy egy kevés helyet magok számokra foglaltak – de most meg van tiltva.”³⁹ A harmadik valló mikoújfalusi Sebestyén Antal 61. esztendő, katolikus és gróf Mikó Miklós „Taxás embere” így nyilatkozik: „[...] Régi Falu⁴⁰ helyére való megtelepedést nem tudhatom, hanem azt tudom, mikor ide (azaz a mai Mikoújfalu helyére) ki szállottunk, [...] A megtelepedés előtt erdőnek hallottam lenni annak utánna az Oltszemi és Bodoki Grófok Üveg Csűr[!] csináltattak, s amig innen Bikszádba[!] felköltöztetett, a két Gróf használta, s így kezdettek az emberek megtelepedni[...]"⁴¹

Ha hiszünk a vallomásoknak, akkor már biztos, hogy Bükszád előtt Málnáson, majd Mikoújfaluban működött üveggyártás, a kérdés az marad, hogy pontosan mikor is

³⁶ Fond 253. Mikó- Rhédey család levéltára. Fasc. 130 (31 főlőt tartalmaz) - Acte procesuale (1663–1896) I.A) Moșii din Transilvania - Moșia Micfalău (Mikoújfalu), Folio 3.

³⁷ Fond 253. Mikó-Rhédey család levéltára, Fasc. 132 (42 főlőt tartalmaz) - Acte procesuale (1840–1893) I.A) Moșii din Transilvania – Moșia Micfalău (Mikoújfalu) Folio 1 recto, verso.

³⁸ Fond 253, fasc.132/2

³⁹ Uo.

⁴⁰ A „Régi Falu” tehát Málnás lehetett, míg az „Ujfalu” az Mikoújfalu.

⁴¹ Fond 253, fasc.132/3

5. kép.
I. Osztrák Katonai
Felmérés térképe
(részlet).

6. kép.
II. Osztrák Katonai
Felmérés térképe
(részlet).

kezdődött és meddig tartott egyik illetve a másik helyen. Tény az, hogy az 1768-as I. Országos Katonai Felmérés térképén a „Sombortöve” erdőség tisztását az Olt szeli át és a „Sombor patak” is bővebb vízhozamú (mára kiszáradt), de a tőle délre eső település „Officina Vitaria vel Üveg Csür” (azaz a mai Mikóújfalu) már templommal, malommal rendelkezik, tehát korábban létesülhetett mint Bükszád és a közepes települések közé sorolandó (5. kép). A Zsombor-tővétől északkeletre találjuk „Bükszád”-ot, ami az előbbi „Üveg Csür” település fele és még nincs temploma, tehát később is alapított, mint a ma Mikóújfalu nevet viselő, a térképen „Üveg Csür”, a dokumentumokban csak „Ujfalu”-ként emlegetett település. Elképzelhető, hogy a Mikóújfaluból Bükszadra való átköltöztetés nem szüntetett meg minden munkát a korábbi helyszínen és akár évekbe is beletelt amíg Mikóújfalu hutáját teljesen feladták.

A II. Katonai Felmérés térképén, már „Bükszád” neve mellett jelenik meg a német „Glashütte”, azaz üveghuta jelentéssel bíró felirat, tehát a térkép készítése idején (a 19. század közepén) már minden bizonnyal Bükszádon működött a huta (6. kép). Szintén a térségben zajló üvegyártást támasztják alá ezen térképen megjelenő objektumok: Bükszádtól délre az Olt folyó mentén „Zsombor” települést vagy inkább telepet találjuk és hozzá közel északkeleten egy kötő malom, „Kiesel Stampfe”, illetve ettől északkeletre az „Almás tető” szomszédsá-

gában a „Tatár uti malom” áll, melyek elengedhetetlen kiegészítő egységei egy jól működő hutának. A térképen szerepel még „Mikó-Ujfalu” a „Gerebenes patak” szeli át, melynek Málnáshoz közelebbi végén a „Gerebeneci Malom” örölt, valamint a falutól délre található „Bad Malnas” azaz a mai Málnásfürdő és ettől délre „Málnás” falu, melyen a „Málnás patak” szaladt át. A monda szerint Mikóújfalu régen még Alsóüvegcsürnek is nevezték, s ha volt Alsóüvegcsür, akkor elképzelhető, hogy léteznie kellett egy Felsőüvegcsürnek is. A kérdés csak az, hogy hol is volt az. Lehetett ez utóbbi térkép szerint a „Zsombor” telep(ülés)en vagy inkább „Bükszádon”? Megjegyzendő, hogy Zsombor ezen a térképen nagyjából egyenlő távolságra fekszik Mikóújfalu és Bükszád között, és ha huta nem is működött, de hamuzsírkészítés és a közeli malomban a kötőbiztosan a huta munkálatait segíthette. Az erdőségek fájának felhasználásával viszont, a 18. század második felében valamikor Bükszadra költöztetik a hutát. A lakosság Bükszadra való letelepedésére, (fel-)áttelepedésének pontos idejére nincs írott forrásunk, de a Bunta – Katona szerzőpáros is úgy tudja, hogy a Zsombor-tetőről telepítették át az első embereket Bükszadra, akik üvegekészítő munkások voltak⁴², tehát a harmadik helyszín Zsombor lehetett. A grófok német, olasz és cseh-orosz mestereket hozattak az üveg megmunkálásához,

⁴² Bunta M. – Katona I.: i.m. p. 113.

és ezt alátámasztják a bükszádi temetőben a sírokon olvasható nevek, de a ma is ott élők nevei is, mint pl. Herbszt, Obermájer, Stekbauer, Müller, Pépel, Gyakomello stb.

Egyes adatok szerint 1760-ban, mások 1763-ban⁴³, illetve 1782-ben költöztetik át az üveghutát⁴⁴, de találkozzunk olyan adattal is, hogy 1750-ben már Bükszádon működött. Nagy Elek⁴⁵ a 19. század legvégén azt állítja, hogy a vármegyében a legrégebbi gyár a gróf Mikes Benedek (Zabola, 1819. április 24. – Kolozsvár, 1878. augusztus 27.) örökösei tulajdonát képező üvegyár volt, amelyet 1763-ban alapítottak, német és cseh üveges családokat telepítve a „Zsombor-tetőre” épített hutához. Nagy ezen állításai nem teljesen pontosak ugyanis Zalánpatokon a huta korábbi alapítású és a 19. században még működött; a hutaalapító Mikó család erdei, birtokai is házasság útján kerülnek át a 19. században a Mikes család tulajdonába. Nagy így folytatja: „Azon területet, melyen jelenleg Bükszád és határa fekszik, akkor a Mikes grófok tulajdonát képező rengeteg erdő borították s ezen erdők kihasználása céljából építtetett a huta. Az idők folyamán a Zsombor-tető körüli erdőségeket lassanként felemésztette a gyár, s ennek következtében helyeztetett át, Bükszád községbe.” Amennyiben Nagy ezen adatait elfogadjuk, a harmadik helyszín, a Zsombor telep is tisztázódni látszik, így az, 1763-ban épült. A marosvásárhelyi iparkamara 1904-es jelentésében pedig az áll, hogy a hutát 1793-ban telepítették át Bükszádra⁴⁶, tehát, a 30 éves zsombori működés után, ami elfogadható időszak a környék fainak kitermelését illetően is.

S bár a térség erdőségei és az azokon létesült vándorhuták megálmodója és alapítója a Mikó család sarjai közül került ki, a család birtokait, a 19. század közepén már a Mikes család bírta Mikes Benedek házassága révén, kinek felesége, Mikó Eszter viselte gondját továbbra is – anyagi és érzelmi vonzata miatt is – az üvegcsűrnek, aki gyenge egészségi állapota ellenére fejleszteni kívánta a bükszádi üveghutát. Mikó Eszter Beke Sámuelnek – a bükszádi uradalom gazdatisztjének – írt leveléből kiderül, hogy egy másik kemencét is építtet, és – mivel Nagyváradon élt, jártas volt a béli huta életében, ahonnan új mesterembereket akart hozatni Bükszádra, mert azok „nem német urak” hanem mind a metszést mind a gravírozást jól birtokló „közönséges mesteremberek” voltak. A levélben ez olvasható, betűhív közléssel: „Édes Beke! Testvéremel⁴⁷[!] megosztottunk és neki jutott Bikszád de

tsere utyán meg tseréltük és így Bikszád az enyim. Már most arra kérem, hogy maga édes Beke rég, hogy kezel, ismeri a jószágot hiányait és körülményeit ennek következtébe kérem engem tudósítani, hogy miket lát ott szükségesnek tenni és javítani meny[!] pénzre van szükség mint egy az Üveg tsür és egyebek javítására azon kívül amennyi ben van most a kezelésre mert még az megjegyzendő, hogy a ben levő fel kelhetőknek fele a testvéremé tehát azt le kel[!] számítani úgy hogy mint egy tугyam menyiről es⁴⁸ kel[!] nékem gondoskodni és ha azon szükséges öszveget belé teszem és jól kezelődik mennyi jövedelemre számíthatok esztendőnként az camatokon kívül és még egy kementzét építve, kérem ezekről engem tudósítani és a maga nézetit véllem közölje, mert nem leszek maga irányába hálátlan tudositson arról is, hogy Utzészának mijen üveget tsinál mert most itt a Béli hutából igen jó és szép üveget tsinálnak mit ott a hejszinen magam látam és igen jó metző is van, kiket úgy mind a metzőt mind a sméltzért meg kaphatom minden áldozat nélkül és tsak egész közönséges mester emberek nem aféle német urak az mijent Bentzi ben hordott mert sem aféle embe-rekel nem fogodszom írja meg mind ezekre véleményit és nézetit, úgy továbbá azt is hogy a Prediumbol ami most a maga kezín volt mi let[!] igaz és hogy eladta Mikó Imrénnek vagy még a maga kezín van é.

A feltett 825 pengőt vettem a N[agy]. Várad Postán utolsó levelibe írja maga hogy most töb[!] pénzt nem küldhet de későb[!], én a bene[!] levő kezelésre való pénzt nem bánom mert akkor az egész dolog fen akadna, nem lehetne a jószágot rendezni hanem hogy ha maga oly szives lene[!] és a Juliusi pénzem Brassóba fel vené[!] költ-sön és nekem rögtön kiküldené N[agy] Wáradra[!] azt igen meg köszöném[!] és 12 procentet adnék és maga prima Juli fizesse visza[!] az ángáriából. én betegségem mián sehova sem tuttam meni hanem itt betegszem le azért ti tsak ide tudositson és ha pénzt küld tsak N[agy] Wáradra külgye válaszáat mentől eléb elvárva vagyuk edes Beke. Janka 21-dik aprilis 1859. jó akarója Mikes Benedekné.⁴⁹ Több adatot a későbbi levélváltásokból az üvegcsűr működésére, és a készült tárgyak minőségére, formájára vonatkozólag nem találtunk a gazdatiszttal való levelezésben, azok inkább az anyagi juttatások időben való postázásáról szóltak. Találtunk viszont a Magyar Nemzeti Múzeum irattárában egy az üvegtárgyakra vonatkozó levelet, mely értelmében értékes adattal gyarapíthattuk a bükszádi gyárban készült különleges tárgyak listáját. Az irattár 23/902 szám alatti levél tartalmáról, a Sz.N.M. irattárában is őriznek egy dokumentummásolatot, amelyben a „Magyar Ornithológiai Központ”, Szalay Imre múzeumigazgatónak a következő bükszádi üvegcsűrben készült tárgyat adja át: „[...]Van szerencsém az üveg-pásztorkürtöt ezennel átszolgáltatni. Ezek a kürtök

⁴³ Ifj. Nagy Elek: A bükszádi üvegyár. In.: Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Szerk. Posta József. Sepsiszentgyörgy, 1899. p. 177.; Telekes Simon: Üvegiparunk. Bp. 1895. 190. A szerző is 1763-ra keltezi a bükszádi gyár építését 20 téggel és közönséges, csiszolt, öblös üvegek gyártását sorolja fel gróf Mikes Benedek gyárának termékeként.

⁴⁴ Bunta M. – Katona I.: i.m. p. 113. Ekkor, 1782-ben mindössze 12 család élt Bükszádon, ám 1860-ban már 1091-re nőtt a falu lakossága. 1899-ben pedig 1695 lelket tartottak számon, 1907-ben 410 háza volt és 1971 lakója.

⁴⁵ Ifj. Nagy Elek: i.m. p. 177.

⁴⁶ A Marosvásárhelyi Iparkamara Jelentései. Marosvásárhely, 1904. p. 69.

⁴⁷ Wesselényi Józsefné, született gróf Mikó Anna

⁴⁸ Utóbbi szócska áthúzva.

⁴⁹ Született gróf Mikó Eszter. Fond 253. Mikó-Rhédey család levéltára. Fasc. 23 (28 főlőt tartalmaz) – Acte procesuale, scrisori (1852–1903) I.A) Moşii din Transilvania – Moşia Bicsad (Sepsibükszád). Folio 3.

Bükszádon készültek és szép hangjuk miatt nagyon kapósak voltak; minthogy azonban a bükszádi üveghuta megbukott, ilyen kürt többé nem készül. A hangtölcsér kicsorbulása már a pásztor kezén történt meg. A kürtöt Pungár Gyula tanár úr, ki a M.O.K. működik hozta le a málnási pásztorakunyhóból 1898-ban. Budapesten 1902. február 26-án Herman Otto s.k. a M.O.K. tb. főnöke.” A Magyar Nemzeti Múzeum a következő intézkedést hozza a kürttel kapcsolatosan: „A M.N. Múzeum Igazgatósága 357 érkezett 1902. II. 26. jelen iktatmány további intézkedés és az üveg pásztorkürtnek leltározása végett a néprajzi oszt. igazgató úrnak visszakerőleg átadatik. 1 db. Budapest, 1902. II. 26-án. Pecsét. Szalay s.k. igazgató.” „A tárgyat árvettem, 34.831 sz. a. leltározatott; minthogy a levélből nem tűnik ki, hogy a tárgy ajándék – vagy más címen jutott-e a múzeumba megköszönése iránt javaslatot nem tehetek. Budapest, 1902. III. 7. Dr. Jankó János s.k.” Ezen levélváltásból megtudtuk, hogy bár a gyár működése a századfordulón nem volt problémamentes, mégis olyan különlegességeket is gyártottak mint a hangszerek – sípok, pásztorkürtök, s talán ezen ritka rendeltetésű tárgyak megalkotása is hozzájárult a bükszádi gyár fontosságának elismeréséhez, mert az akkori kormány „A magyar királyi szabadalmazott üvegyár” címmel is kitüntette, annak ellenére, hogy az 1800-as évek végén több csapás is érte: 1885. április 30-án teljesen leégett a gyár, de csakhamar modernebb berendezésekkel újból felépítették⁵⁰, majd a külföldi konkurencia miatt a gyár hanyatlásnak indult és 1897-ben Mikes Ármin az üzemet beszüntette, a kemencéket lebontatta és a gyárépületet gazdasági épületként használta.

A század legvégén, 1899-ben újabb fordulathoz érkezik a gyár, újraindul a termelés és újból két olvasztókemencében állítják elő az üvegmasszát, melyből a kész tárgyakat gőzerőre alkalmazott kőszőrükön és üvegfestésre berendezett műhelyekben csiszolták, festették a kor kívánalmainak megfelelő ízléses gyártmányokká. Ekkor évente kb. 40 vagon nyersanyagot dolgozott fel a gyár: ebből 15 vagon szóda, 2 vagon hamuzsír, 2 vagon mész, 3 vagon agyag, 15 vagon hohlenbockai kvarchomokot és 3 vagon üvegtörmelék. Az olvasztáshoz, gépek hajtásához pedig évente mintegy 4.000 köbméter bükkfát égetett el. A szódát Boszniából, a hamuzsirt Csehországból, a meszet a Bihar megyei Révről, a kvarchomokot pedig a morvaországi Hohenbockából és Csík megyéből szereztek be. Az évi termelés értéke ekkor 100.000 forint volt. A gyár termékei – amelyeket Magyarország, Románia és Bulgária piacain értékesítettek –, főképp sörös és ásványvizes palackok, közönséges öblös üvegek, poharak és minden egyéb háztartási üvegtárgyak, asztali és ívőkészletek „magyar stílusú csiszolással és festéssel” készültek. Ebben az időben úgy 60–80 munkás dolgozott, akik a korábban betelepített családok utódai voltak, de már a századfordulón teljesen magyarokká lettek, csak nevük árulkodott származásukról. Fizetésük sokkonként 20 krajcár, vagy

darabszámra fizették őket⁵¹. A gyártelep műszaki vezetői, igazgatói 1848–1881 között Szőcs Mihály, 1881–1893 között Dousa József, 1893–1894 Rozanek József voltak, valamint 1895-től Albertini Géza aki Sovánka alatt is azon igyekezett, hogy a bükszádi gyártmányok a nagy versenyben érvényesüljenek⁵². A bükszádi gyár versenyképességét nehezítette az a körülmény, hogy úgy a nyersanyagot, mint a kész árut Bükszádtól Brassóig (60 km) „tengelyen” azaz szekéren kellett szállítani, az 1897-ben megépített Csíkszereda – Sepsiszentgyörgy – Brassó vasútvonal átadásáig, amikor előnyösebb helyzetbe kerül a gyár és hirtelen fellendült⁵³, de egy pár év alatt a külföldi áru is ugyanazon a vasúton fogja elárasztani Erdélyt és kezdi a hanyatlás útjára terelni a helyi üvegyárakat.

A brassói kereskedelmi és iparkamara 1880–1884 közötti jelentésében az olvasható, hogy az Erdélyben egykor fennállott tizenegy üveghuta közül csak „három áll élénkebb üzem alatt”. Ezek a gróf Mikes Benedek örökösöké Bükszádon, a Porsche Emilé Feleken⁵⁴ és a Ditró-Szárhegy közönségé Borszéken⁵⁵. A kamarai jelentés szerint Bükszádnak van a legnagyobb forgalma közönséges üvegedényekben és táblaüvegekben, ezt a felsőárpási és felsőporumbáki huták követik, melyeknek bérlői csak pár hónapot dolgoztatnak egy évben, de a „régijó középminőségi üveget gyártják”, melyet egykor Romániába adtak el nagyobb mértékben, de a magyarországi és belgiumi üveg kizárta a piacról. Borszéken kizárólag az az „üveg-butella” készül, amelybe a „savanyuvizet” töltik, és amely erőssége a jobb, szabályosabb literes ásványvizes üvegek előállításában rejlik⁵⁶.

A 19. század második felében Erdély délkeleti részében, nyolc üvegyár létezett: ide értve Fogaras vidékét, Porumbákon, Kercesórán, Felsőárpáson, Háromszéken a Zágon melletti Bárkányon, Bodzakrasznán (egykor Krásznatelep, Krasznaüvegcsúr) Bükszádon, Csík-megyében a borszéki, Marostorda-megyében a görgényi. Ez utóbbi 1884-ben már nem működött. Ezek mellett említést érdemel a zalán-pataki, amely 1860-ig működött, illetve a Veresvízen 1870-ben létezett huta is, melyek közül az első fahiány miatt, az utóbbi a rossz közlekedési viszonyai miatt szűnt meg⁵⁷. A századfordulóhoz közeledve a hutákat – a bükszádit és a borszékit kivéve (az előbbinek még abban az időben volt

⁵¹ Uo.

⁵² Bunta M. – Katona. I.: i.m. p. 114.

⁵³ Ifj. Nagy Elek: A bükszádi üvegyár. In: Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Szerk. Posta József. Sepsiszentgyörgy, 1899. p. 177.

⁵⁴ Jelentése a Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának, a Kamara területének (Erdély délkelete) ipari, kereskedelmi és forgalmi viszonyairól az 1880–1884. években. Brassó, 1886. p. 116. (Porsche Emil lámpaüvegekkel látja el az erdélyi országrészt és készít szabadalmazott fedőcserepeket zöldes (ára 35 kr.) és fehér (45 kr.) táblaüvegből.)

⁵⁵ Uo. Brassó, 1886. p. 115.

⁵⁶ Uo. p. 116.

⁵⁷ Nagy Gyula: A Székelföld közgazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdészetre. In: A Székely Mivelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelytől 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének EMLÉKKÖNYVE. Marosvásárhely, 1884. p. 61.

⁵⁰ Ifj. Nagy Elek: i. m. p. 177.

fája, az utóbbi pedig már a ditróborszéki bányából kapott kőszénrel dolgozott) – a bezárás fenyegette, mert a gyártás kezdetleges módon, hiányos szakértelemmel folyt és csak durva üveget tudott előállítani, mert az üvegyártáshoz szükséges finom kvarchomok⁵⁸ Székelyföldön nem volt kellő mennyiségben fellelhető. Hanyatlást előidéző tényezők voltak még a Románia felé szállított áru csökkenése a magas vámok miatt és a Prahova-völgyében, közvetlenül a vasút mellett 1830-ban felépült, jól felszerelt és államilag támogatott azugai üvegyár konkurenciája, nem beszélve arról, hogy még a falusi üzleteket is elárasztotta az olcsó külföldi vagy a Királyhágón túli fejlettebb üvegyárakból származó ablaktáblák mellett a finomabb üveportékák tömkelege, egyre jobban csökkentve az „üvegek”⁵⁹ helyi szerepét.

Az üvegyártásban kihagyhatatlan hamuzsírforrás⁶⁰ 1850 óta a térségben nagy teret hódított, a vállalkozók és beszedők fő helyei Vargyas, Sepsiszentgyörgy, Zágón, Kézdivásárhely, Erdőszentgyörgy, Székelykeresztúr voltak. Évente 2.000 bécsi mázsát gyártottak, mázsája 12–13 forintba került, ám 1878-tól a Németországból vámmentesen behozott, olcsó ásványhamu visszaszorította a helyi piacot⁶¹.

A bükszádi gyár üzemelése az említett események és gazdasági folyamatok sodrásában nem történt akadálymentesen a 19. század folyamán. A gyár utolsó felvirágzása 1907-ben kezdődik – amikor egy angol cég elkészíti a 30 m magas gyárkéményt – és tart 1914-ig, az első világháború kirobbanásáig, egyes adatok szerint 1915-ig. A bükszádi gyár utolsó felvirágoztatása Sovánka István nevéhez fűződik, aki a szakmai elismerés és megbecsülés csúcspontján, 1907-ben, már Háromszéken mint a sepsibükszádi üveghuta művészeti vezetője dolgozik.

Sovánka István János életútja

Az üvegművész Felvidéken, Liptószentmiklóson született 1858. december 26-án, földműves szülők gyermekeként⁶² és 1944. február 23-án, 86 éves korában hunyt el Sepsibükszádon (7–8. kép). Sírja a sepsibükszádi temetőben

⁵⁸ Nagy Gyula: i.m. p. 58. Kiemelkedő a Málnás melletti hamuzsírú, a Rikán lelhető sötétkék vulkanikus kvarc, a gyergyói márványszerű mészkő stb., melyek azonban 1884-ig csak olaszok által, belföldi fogyasztásra dolgoztatott fel.

⁵⁹ Uo. pp. 61–62. Az üvegek azok a házaló falusi székelyek voltak, akik a fenti üvegyárakból beszerzett táblaüvegekkel vándoroltak községről községre, utcáról utcára és „üveglak” kiáltással árulták portékáikat.

⁶⁰ Jakó Zsigmond: A magyarpataki és kalini hamuzsír-huta története. Bukarest, 1956.

⁶¹ Nagy Gyula: i.m. 83. Mégis az udvarhelyi és brassói piacra is jutott a helyi hamuzsír, valamint Bécsbe is eljutott, amely ha (bükkből készült) fehér színű volt 20–21 forintba került, illetve a kékes (házi) hamuzsír 16–17 forintba „metermázsája”.

⁶² Bunta M. – Katona I. szerzőpáros állítását, miszerint Sovánka István örökbefogadott gyermek (lásd: i.m. p. 118.) lett volna, cáfolják mind Sovánka unokája, Fogarasiné Sovánka Hajnalka, mind pedig a házasságlevelek, anyakönyvi kivonatok. Itt köszöni meg szerző Kocs János segítségét, a családdal kapcsolatos adatok és a családfa elkészítésében nyújtott felbecsülhetetlen nyomozói tehetséggel megáldott munkáját.

7. kép. Sovánka István öregkori portréja – Kádár Tibor festménye (1936).

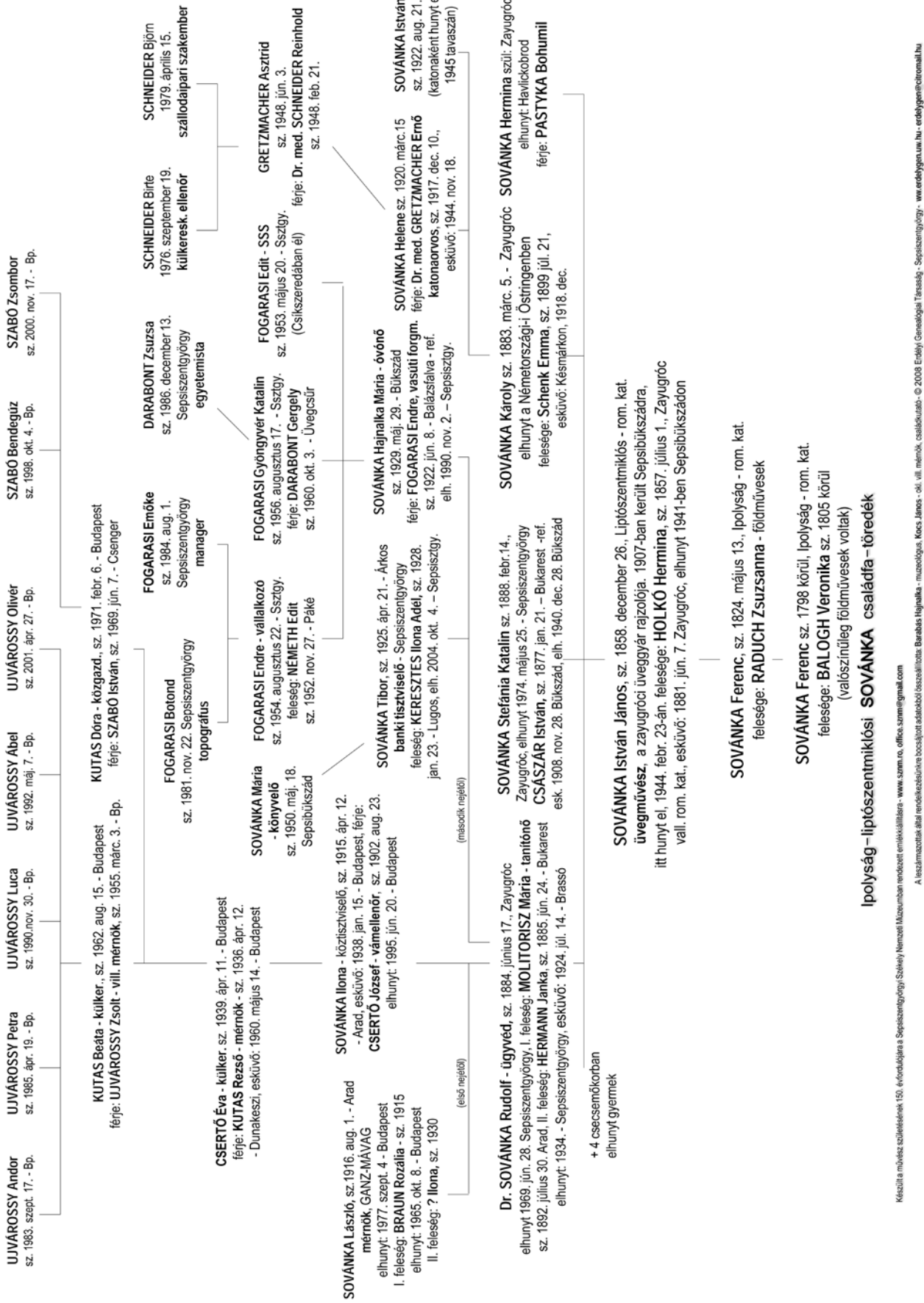
9. kép. Zayugróc látképe az üvegyárral – korabeli képeslap.

látható, kőből faragott fejfa. Pályája kezdetén Zayugrócon járt iskolába, melyet egy Hann nevű németajkú tanár vezetett. Már iskolásként kitűnt tehetségével, amikor életnagyságban lerajzolta I. Ferenc József császár feleségét, Erzsébet királynét, és a képhez faragott keretet is készített. Jutalma ezért pénz és egy ködmön volt⁶³. A szobrászatot 1875–1880 között Fadrusz János osztálytársaként tanulta, majd Zala György műtermében folytatta tanulmányait. Az iskola elvégzése után az első munkahelye az a zayugróci gyár volt, ahol sétatálcákat és pipákat faragtak fénykép után, a megrendelő külföldiek számára⁶⁴. Innen, már 1881-ben a zayugróci üvegyárba távozott, ahová rajzolóként került át (9. kép). Itt több mint két évtizeden át alkotott, a gyár tervezője lett, és ehhez a gyárhoz kapcsolják életművének legértékesebb üvegtárgyai is. A zayugróci üvegyárhoz kerülése egyben házasságkötésének éve is. 1881. június 7-én feleségül vette Holkó Herminát és 8 gyermekük született, akik közül négyen csecsemőkorban meghaltak. A felnőtt gyerekek jó kezűességet örökölték: Stefánia festett, Rudolf üveggel, később főképp játékok készítésével, forgalmazásával foglalkozott, Hermina hímezett, Károly pedig, aki Budapesten, Brüsszelben valamint Párizsban tanult, elismert festőművész és szobrász lett Németországban⁶⁵.

⁶³ Unokája, Fogarasiné Sovánka Hajnalka szíves közlése.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

Készítte a művelés szétválasztás 150. évfordulójára a Sepsiszentgyörgyi Sztájer Nemzeti Múzeumban rendezett emléktárláshoz. www.sznm.ro, office.sznm@gmail.com
 A kézzel írt adatok alapján készített adatbázis: Barabás Hajnalka - múzeológus, Kocs János - okl. vill. mérnök, családtagok - © 2008 Emély Gedeon - Sepsiszentgyörgy - www.emelygenetronom.hu

8. kép. Sovánka István családja – készítették Kocs János és Barabás Hajnalka.

Sovánka életében sorsdöntő esemény lehetett a kolozsvári Mátyás-szoborpályázat⁶⁶, mert már rég a zayugróci üvegyár tervezője, amikor 1893-ban hódolva első szerelmének, a szobrászatnak, részt vett ezen. Mint ismeretes, a pályázatot végül Fadrusz János nyerte meg, pedig a hét pályázó közül Sovánka pályamunkáját a pénzjutalom mellett pozitív kritikákkal is illették 1894 májusának első hetében a Kolozsvár és az Erdélyi Híradó hasábjain, mégis kudarcnak könyvelhette el teljesítményét, mert ezután az üvegművéssegnek szentelte élete nagy részét. A monumentális térplasztika kudarcra irányította útját az üvegművéség felé, amit végül nem kis siker koronázott.

A felvidéki üveghuták közül a zayugróci volt a legfejlettebb és technikai felszereltségében is a térség gyárai fölé emelkedett. A gyár termékei világszerte ismertek voltak: Oroszországba, Japánba, Franciaországba, de még Észak-Amerikába is eljutottak a Schreiber-gyár üvegei. Sovánka ebben a gyárban tehát kedvező feltételek mellett dolgozhatott az európai színvonalú üvegművészeti termékek előállításán. Első nagy sikerét 1896-ban, a milenneumi kiállításon érte el, az öt részből álló, majdnem két méter magas keresztelomedencéjével, amelyen a bibliai jelenetek vörös rubinnal pácoltak. Ez ma is a budapesti Iparművészeti Múzeum egyik féltve őrzött tárgya. Az üzem tulajdonosának, az osztrák Josef Schreibernek 1902-ben bekövetkezett halála után nem maradt sokáig Zayugrócon, mert 1904-ben már az Egyesült Magyarhoni Üvegyárak Rt. újantaltölgyi gyárában találjuk⁶⁷, de itt sem időzött sokat – alig három évet maradt. Utolsó állomása, a Székelyföld következett, ahová feleségével és két gyermekével, Rudolf-fal és Stefániával költözött, Hermina maradt Felvidéken férjével, Károly pedig tanulmányai után Östringenben telepedett le.

Sovánka a Schreiber-gyárban kísérletezve jól alkalmazta a Giergl-műhely, az amerikai Louis Comfort Tiffany (1848–1933) és a francia Emile Gallé (1846–1904) által kidolgozott stílusirányzatok ötvözését, úgy, hogy, egyéniesített megoldásokkal operált, elegyítve alkotásában a Pantocsek Valentin Leó (1812–1893) nevéhez köthető, színváltó – íriszes vagy irizáló – lüszter technikát is. Pantocseket⁶⁸ a római kori üvegek gyöngyházfénye ihlette arra, hogy a zlatnói manufaktúrában kikísérletezze majd sikerrel alkalmazza azt, amit a természet korábban már megalkotott: az üvegeken az ásványok okozta elváltozást, azaz a gyöngyházfény mesterséges létrehozását üvegfelületen. Az irizáló üvegek, a színjátzó lüszterbevonatok úttörői között találjuk Sovánka István munkáit is, aki használati- és díszüvegeket egyaránt alkotott. Sovánka nemcsak új üvegtechnikák – pl. a már említett íriszes, az intarziás, a réteges, az ún. káma üveg – alkalmazásával ért el kiemelkedő sikereket nemzetközi viszonylatban is, hanem változatos és egyedi formakincsével is. Munkáiban ötvözte a historizáló-magyaros stílust a szecsz-

zió formajegyével, egyfajta romantikus-nemzeti, olykor kissé népies díszítésű tárgyakat alkotott, de hatott rá a reneszánsz és a barokk mintakincs is. A barokk világa a kevés fennmaradt festményén is megmutatkozik; saját ihletésű festményeiről visszaköszön a stílus mély vallássossága, mind pedig a profán naivság a portrék szerkezetében és érzelmi sugárzásában. Festészete üvegművészetéhez hasonlóan nem egységes: sok téma, sok kontinens művészete érdekelte és kísérletezett folyamatosan, mind a technikával mind pedig a színek, tónusok világával, ecsetkezeléssel. Megihlette a mindennapi élet, egy vallásos áhitattal feltöltött, ragyogóan sugárzó női arc vagy éppen a mélabús arc, de a speciális helyzetek (pl. a sükettek jelbeszéde) sem kerülték el figyelmét, akár egy viharos táj, de a századfordulón oly divatos japán metszetek is mind témák, kísérletezési lehetőségek voltak festészetében, talán elsősorban önmaga szórakoztatására, a nyugalom megtalálása idején.

A 20. század első éveiben üvegművészetével rendszeres résztvevője a rangosabb kiállításoknak, ahol jelenléte nemcsak pozitív visszhangot váltott ki, de több alkalommal jutalomban is részesült munkája. 1902-ben a torinói világkiállításon bemutatott műveivel „Diplome de merit”-et nyert; 1904-ben a Saint Louis-i világkiállításon aranyéremmel tüntették ki, miközben ugyanabban az évben a hagyományos budapesti karácsonyi tárlaton irizáló üvegekkel is jelentkezett. Sikereinek újabb állomása Milánó volt, ahol 1906-ban aranyéremmel jutalmazták munkáit⁶⁹, s feltehetőleg már az év végén Sepsibükszádon találjuk teljesen elzárkózva a szakmai kihívások és a kritikusok megmérettetései elől. Ettől az időponttól kezdve nem jelentkezik világkiállításokon és a kritika sem nyilatkozik róla. Sovánka visszavonul? Nem. Csöndben teszi a dolgát és egy újabb üvegyárat fog felvirágoztatni a csőd széléről. 1907-ben hárman vették bérbe Mikes Ármintól a bükszádi üvegyárat: Sovánka István, Császár István (Sovánka későbbi veje, Stefánia lányának a férje) és Albertini Géza. A termelés irányítói ekkor az a négy tagból álló szakembercsoport, amelyben a vegyész Bolvári Ambrus, a gépész Lénárt József, Schmidt Lajos a gravírozó és Sovánka István az üvegtervező és díszítő működött együtt. A bükszádi gyárban Sovánka idejében metszett, csiszolt, gravírozott, zománctfestett és formába öntött poharak, tejes-, borvizes- és befőttesüvegek, kancsók, korsók, butykosok, kulacsok, bokályok, légyfogók, világítóeszközök, papírnyomtatók, ablaküvegek, nagyítók, kalamárisok, tányérok, vázák, gyógyszeres és illatszeres üvegek, ívőkészletek készültek. Sovánka bükszádi évei igazolják, hogy Erdélyben itt készültek a kor esztétikai igényeit leginkább megközelítő díszüvegek a 20. század elején.

A huta bezárásával kapcsolata az üvegművészetet végérvényesen megszűnik, élete hátralevő éveiben fényképészettel, faszobrok és gyermekjátékok faragásával, festészettel foglalkozott. Kisebb bútordarabokat is készített, illetve használati tárgyakat. A gyertyatartók,

⁶⁶ Bunta M. – Katona. I: i.m. p. 119.

⁶⁷ Varga Vera: Az üveg jelentése. Budapest, 2002.

⁶⁸ Varga Vera: Az irizáló üveg. In: Művészet. 1988/4.

⁶⁹ Bunta M. – Katona. I: i.m. p. 121.

10. kép. Sovánka által faragott íróasztal.

12. kép. Eredeti Sovánka játék: guruló ló (2008. szerző felvétele).

sakkbábuk és csillárok mellett ránk maradt egy neoreneszánsz stílusban faragott íróasztal (10. kép), amelyet Sovánka egy málnási tanítónak készített, de az nem tudta végül kifizetni. Az íróasztal később Török Áron birtokába került, aki a SzNM-ba letétbe helyezte a becses darabot, így a kiállításunk végével is nálunk maradhatott.

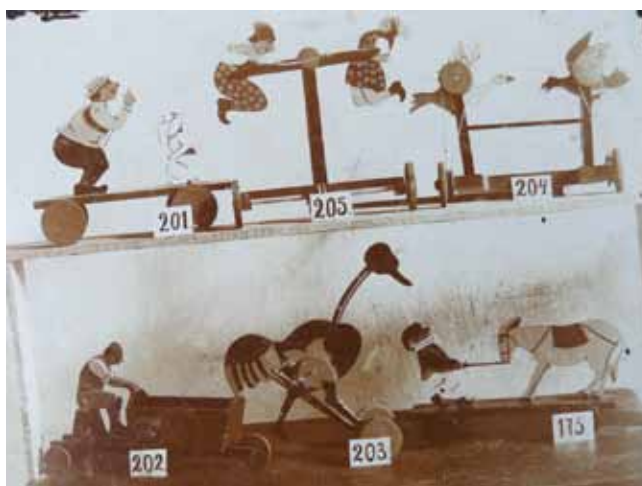
A 20-as években Sovánka – Bükszádon berendezett – játékkészítő műhelye a család fenntartását szolgálta. Megrendeléseket az egész országból kapott, főképp a karácsonyi és húsvéti ünnepek alkalmával. Székelyföldön kívül játékaik eljutottak Temesvárra, Aradra, Csíkszeredába, Szebenbe, Marosvásárhelyre, Bukarestbe, Segesvárra, Kolozsvárra, Brassóba, Borszékre, Gyergyószentmiklósra; különleges módon még Ploiești-en, Câmpina-n és Lupényben is Sovánka játékaival nevelkedtek a gyerekek. A hintalótól, hintalúdon és keréken gördülő cicán át, a borvizes üvegeket szállító szekérig, vagy a „Guruló Gusztító” a több vagonos vonatig, a piaci igények és a játékokat kitaláló, tervező ötletessége határozta meg azok sokféleségét (11–14. kép). A legtöbb játékot úgy készítette el, hogy azok mobilisak voltak pl. a végtagjait egy madzagon mozgathatta a bohóc, vagy a libáit terelő lányka vesszője és a libák szárnya is egyszerre mozgott, amint a kerekre szerelt játékot – szintén madzagon – húzta a vele játszó gyerek. A játékkészítő Sovánka is ugyanaz a szerény, de furfangos művész maradt, mint aki volt ünnepelt üvegtervező korában: kivitelezésében egyéni, kevés, de

11. kép. Sovánka játék: cica – Sovánka István felvétele.

13. kép. Sovánka mozgó játékaikat ábrázoló eredeti Sovánka felvételtől készült másolat.

14. kép. Sovánka mozgó játékaikat ábrázoló eredeti Sovánka felvételtől készült másolat.

szép és jó minőségű, kifogásolhatatlan portékákat készítő „génusz”, aki így írt 1928-ban egyik türelmetlen és telhetetlen megrendelőjének: „Nekem nincs gyáram, csak egy játékaruműhelyem, amelyben elsőrendű gyermekjátékok

15. kép. Sovánka pipasos, iriszes vázája – SZNM történelmi gyűjtemény, lelt.szám: 759.

16. kép. Sovánka réteges, maratott vázái – a leszármazottak tulajdonából.

20. kép. Sovánka István: Női akt egérrel – a leszármazottak tulajdonából.

17. kép. Sovánka zománcfestéses lámpája – a leszármazottak tulajdonából.

21. kép. Sovánka István: Akt galambokkal – a leszármazottak tulajdonából.

18. kép. Bükszádon készült papírnehezékek – dr. Péter Zoltánné tulajdonából.

19. kép. Sovánka libás, befejezetlen, szignált vázája – SZNM történelmi gyűjtemény, lelt.szám: 753.

22. kép. Sovánka vázlatfüzetéből részletfotó – a leszármazottak tulajdonából.

készülnek fából”. A fajtékok gyártásának hagyományát a második világháború után Sovánka István fia, Rudolf, élte tovább, aki Árkoson, a Glória borvíztöltőde működtetése mellett, berendezett műhelyben készítette tovább a – Bükszádon már jól bevált – játékféleségeket, igaz kiegészítve az újabb korok divatáruival. A műhely, később, rövid ideig még Sepsiszentgyörgyön is üzemelt.

A Székely Nemzeti Múzeumba 1936-ban került be a legtöbb Bükszádon készült üvegtermék. Ezek között sok a Sovánka István által készített illetve adományozott

23. kép. Xavier della Gatta: Süketék jelbeszéde (1818) – Sovánka István másolat.

24. kép. Sovánka István: Vihar (1908).

25. kép.
Sovánka István:
Hegedülő lányka (1915).

üvegtárgy, de van olyan is, amelyet szintén ő adományozott illetve a múzeum megvásárolt és Sovánka Bükszádra való érkezése előtt készültek, valamint a gyár történetét gazdagító üvegtárgyak, különböző eszközök. Mindezek és a család leszármazottainak tulajdonában lévő üvegtárgyak bizonyítják, hogy Sovánka Bükszádon is készített réteges, maratott, matt felületű üveget, de van olyan is, amit minden bizonnyal Zayugrózról esetleg az újantálvölgyi gyárból hozott magával. A kiállításban megjelentettük a mindennapi használatra szánt, nagyobb sorozatban készült, színes

26. kép. Sovánka játék: bohóc – Szeles József rekonstrukció.

27. kép. Kiállítást kísérő pedagógiai foglalkozás alatt, a Jani lemászik a létrán.

zománcfestésű, gravírozással, virágornamenssel díszített ívökészletek mellett, a matt, vagy épp fényesre csiszolt, réteges, maratott, vagy íriszes felületű, illetve repesztett felületű virágvázákat, lámpákat is (15–18. kép). Sovánka üvegmunkáin visszaköszön a természet, a növények világából is ihletődik, a tájbrázolás mellett a falusi élet mindennapja is megjelenik, nemcsak vázlatrajzain, festményein, de elég, ha csak az egyik befejezetlen vázáját figyeljük meg, amelyet jóval az üvegyár bezárása után adományozott a történelmi gyűjteményünkbe – ezen a vázán egy libacsordát ábrázolt (19. kép).

A sokoldalú művészt a kortársak jól ismerték és elismerték, mégis munkásságát szerénysége kalauzolta, ezért és talán a sok költözködésnek köszönhetően életének értékes darabjait, töredékeit azon a helyen hagyta amelyen éppen élt, így művészete mindmáig nem részesülhetett megfelelő méltatásban, összegzésben. A kiállításon bemutatott tárgyak nagy részét Sovánka István készítette: befejezetlen vázái, levélnyomtatói, az irizáló, repesztett felületű, réteges, maratott és zománcfestéses technikával készült üvegtárgyai mellett kiállítottuk a sokoldalú művész eddig ismeretlen szobrait, ceruzarajzait, két, Xavier della Gatta 1818-as festményének másolatát, de a bükszádi üvegyár bezárása után készült „Hegedülő lányka” című festményét is, amin már a háború szomorú zenéje szólal meg (20–25. kép).

Kiállításunk hozadékai között megemlíjtük azt a tárlat köré rendezett, korábban ismeretlen, pedagógiai programot, mellyel az óvodások, kis- és középiskolások körét mozgósítottuk, és kizárólag Sovánka művészetéből és játékaiból merítve – a rekonstruált, mozgó játékokkal, arhív játékfelvételeiből készült puzzleken át, a mintás, növényi- és állatmotívumos tárgyaiból és vázlatfüzetéből ihletődve, a kifestősig –, olyan foglalkozásokat rendeztünk, amelyeket a múzeum a későbbiekben is jól tudott kamatoztatni (26–30. kép). Hogy két alkalmat említsünk csak: a Magyar Nemzeti Múzeum által megrendezett Múzeumok Majálisán, 2010 tavaszán és

28. kép. Guruló Guszti a foglalkozás középpontja.

29. kép. Bartha Zonga a kiállítás üveg- és játékvárázslatairól mesél.

30. kép. Sovánka tervezte kuglival játszanak kicsik és nagyok 2010-ben – Oláh József rekonstrukció.

a Kolozsvári Magyar Napok alkalmával ugyanazon év nyarán. Talán az sem elhanyagolható, és a kiállítás siker-történetét támasztja alá, hogy a gyerekek évek elteltével is ha bejönnek a múzeumba más kiállítások kapcsán, még mindig a Sovánka-féle játékokat kérik, mert azokkal jó volt játszani. Nem elhanyagolható az az összefogás sem, amellyel a város és a környék polgárai hozzájárultak, a kiállítást tárgyaikkal gazdagítva, valamint az, hogy a kiállításnak köszönhetően egy Sovánka által faragott íróasztallal bővült a történelmi gyűjtemény. Nem utolsó sorban örömmel tölt el, hogy kiállításunkkal Sovánka erdélyi tevékenységének rekonstruálásával, hiányt pótolhattunk, művészetének eddig ismeretlen elemeivel ismerkedhettünk és a közönséget bevonva megismertettünk.

IRODALOM

- ALTORJAI B. APOR Péter: *Metamorphosis Transylvaniae, avagy Az erdélyi régi szokások és rendtartások, az kik voltak s múltanak, s újak származtanak.* Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863.
- BÁRDOS József: *Az üvegipar. Hivatalos jelentés a budapesti 1885. évi országos általános kiállításról.* Budapest, 1886.
- BINDER Pál: *XVI. századi üveghegyvárak Erdélyben.* In: *Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1.* Szerk. Német Györgyi. Miskolc, 1994.
- BORSOS Béla: *Régi magyar üvegművészet.* Budapest, 1965.
- BORSOS Béla: *A magyar üvegművesség.* Budapest, 1974.
- BUNTA, Magdalena: *Contribuții la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbac (sec. XVII–XVIII).* In: *Acta Musei Napocensis XVII.* Cluj-Napoca, 1980.
- BUNTA Magda – KATONA Imre: *Az erdélyi üvegművesség a századfordulóig.* Bukarest, 1983.
- CSEHACSEK Vilmos – SCHILL Gusztáv: *A magyarországi üvegyárak és kereskedők címtára.* Budapest, 1903.
- CSEREY Zoltán: *Üvegyártás Háromszéken a 17–20. században.* In: *Manufaktúrák Magyarországon II. Industria et Societas 1.* Szerk. Németh Györgyi, Miskolc.
- CSEREY Zoltán: *Százötven éve született Sovánka István. Az üvegművész emlékére.* In: *Háromszék*, 2008. december 17. Sepsiszentgyörgy.
- CSIFFÁRY Gergely: *Magyarország üvegipara 1920-ig.* Eger, 2006.
- DIVALD Kornél: *Az üveg.* In: *Az Iparművészet könyve III.* Szerk. Ráth György. Budapest, 1912.
- FÉNYES Elek: *Magyar Országának s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben.* Pest, 1839.

- HERNER János (szerk.): Erdély és a Részek Térképe és Helységnevtára. (Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján.) Szeged, 1987.
- HIVERT Dezső: Üvegipar, üveggyártás. Budapest, 1940.
- HOFFMANN, Herbert: Glashütten im südöstlichen Siebenbürgen. In: Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu, 1972.
- JAKÓ Zsigmond: A magyarpataki és kalini hamuzsírhuha története. Bukarest, 1956.
- KATONA Imre: Poharak, kupák, serlegek. XIX. századi üvegtárgyak a budapesti Iparművészeti Múzeumban. Budapest, 1978.
- KORABINSKY, Johann Matthyas: Geographisch – Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786.
- KÓVÁRY László: Erdélyország statisztikája. Kolozsvár, 1847.
- KÓVÁRY László: A Székelyhonról. Kolozsvár, 1842.
- KRAUSS György: Erdélyi krónika 1613–1629. In: Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől. Szerk. Makkai László. Budapest, 1980.
- LIGIA, Fulga: Sticla transilvăneană în secolele XVII–XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice. București, 2004.
- MELTZL Oszkár: Über Gewerbe und Handel der Sachsen im XIV. und XV. Jahrhundert. Nagyszeben, 1892.
- MILLER, Judith: A huszadik századi üveg. Budapest, 2005.
- Ifj. NAGY Elek: A bükszádi üveggyár. In: Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Szerk. Posta József. Sepsiszentgyörgy, 1899.
- NAGY Gyula: A Székelyföld közgazdasági szerepéről és hivatásáról hazánkban, különös tekintettel az erdészetre. In: A Székely Mívelődési és Gazdasági Egylet Marosvásárhelytől 1884. évi szeptember hó 25-én tartott nagygyűlésének EMLÉKKÖNYVE. Marosvásárhely, 1884.
- ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása. III. Pest, 1869.
- RADVÁNSZKY Béla: A magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. Bécs–Budapest, 1986.
- SÁGHELYI Lajos: A magyar üvegipar története. Budapest, 1938.
- SÁGHELYI Lajos: Az üvegművesség könyve. Budapest, 1948.
- TAKÁCS Béla: A Zempléni-hegység üveghutái. Budapest, 1966.
- TAKÁTS Sándor: Magyar üveg, magyar üvegesek. In: Századok. XLI. Budapest, 1907.
- TELEKES Simon: Üvegiparunk. Ipari monographia. Budapest, 1895.
- TELEKES Simon: Üvegiparunk. Budapest, 1895.
- VERES László: Magyar népi üvegek. Miskolc, 1989.
- VERES László: A Bükk hegység üveghutái. Miskolc, 1995.
- VARGA Vera: Az irizáló üveg. In: Művészet. 1988/4.
- VARGA Vera: Az üveg jelentése. A 19–20. századi üvegművészet ábrázolások, allegoriák, szimbólumok tükrében. Budapest, 2002.

FORRÁSJEGYZÉK

- Szentágotai Árpád: A sepsibükszádi üveggyár története. 1951.
- Fond 253. Mikó-Rhédey család levéltára. Fasc. 130 (31 foliót tartalmaz) – Acte procesuale (1663–1896)
- Fond 253. Mikó-Rhédey család levéltára, Fasc. 132 (42 foliót tartalmaz) – Acte procesuale (1840–1893)
- Fond 253. Mikó-Rhédey család levéltára. Fasc. 23 (28 foliót tartalmaz) – Acte procesuale, scrisori (1852–1903)
- A Marosvásárhelyi Iparkamara Jelentései. Marosvásárhely, 1904.
- Jelentése a Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának, a Kamara területének (Erdély délkelete) ipari, kereskedelmi és forgalmi viszonyairól az 1880–1884. években. Brassó, 1886.

Barabás Hajnalka

Művészettörténész

Mobil: +40-724-278-407

E-mail: hajnalba@yahoo.com